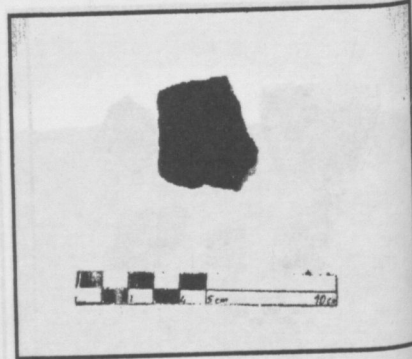
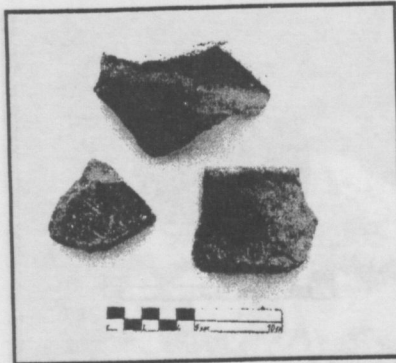

Resim 19:

Resim 20:

Resim 21:

Resim 22:

XVII. Yüzyıl Erzurum'unda Toplumsal Bir Vaka: Şartlı Boşanma

*A Social Case in the Seventeenth Century Erzurum:
Conditional Divorce*

Bilgehan Pamuk

Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü bilgehan@atauni.edu.tr

Özet

Osmanlı Devleti'nin sosyal-kültürel yapısı içerisinde aile, fevkalade ehemmiyetli bir mevkiye sahip olmuştur. Kadın ve erkeğin oluşturduğu bu birlik, toplumun temelini teşkil ettiğinden, dönemin idarecileri tarafından her zaman için itina gösterilmiştir. Sağlam ve düzenli bir yapıya sahip ailelerin, toplumsal barışın oluşmasındaki rolleri göz önüne alındığında, aile kurumunun işleyişine hassasiyetle dikkat edilmiştir. Bu yaklaşım içerisinde, ailenin statüsü belirli birtakım hukukî kurallar doğrultusunda belirlenmiştir. Ancak, Osmanlılarda 1917 yılına kadar resmi mahiyette bir aile kanunnamesi ve kararnamesi olmadığından, ailenin hukukî durumu döneme ait kaynaklardan istifade edilerek ortaya konulabilmektedir. Nitekim XVII. yüzyıl başlarında Divan-ı Hümayun kayıtlarındaki şartlı boşanma hadisesi üzerinde durularak, ailenin statüsü, hukukî durumu ve kadının sahip olduğu haklar belirlenmeye çalışılmıştır.

Abstract

Family had a very significant place within the social-cultural structure of the Ottoman State. Made up of a man and a woman, that unity was always taken care of by the statesmen since it constituted the basis of social peace, they paid great attention to the working of that institution. The status of family was determined in accordance with some laws. Because there was no – formal family regulation in the Ottoman State till 1917, the legal situation of family has been discovered by the use of a conditional divorce case registered in the Imperial Council records at the beginning of the seventeenth century, the knowledge relating the status of family, its legal situation and woman's rights has been reached.

İnsanlık tarihinin en eski ve en köklü kurumlarından birisi olan aile, toplumların çekirdeğini yani temelini teşkil etmiştir. Sosyal hayatın vazgeçilmez bir unsuru olarak karşımıza çıkan aile müessesesi, kadın ve erkeğin karşılıklı birtakım hak ve görevlerle oluşturdukları bir organizasyondur. Bu sosyal birlik, toplumların kimlik kazanmasında önemli bir faktör olduğundan, tarihî süreç içerisinde hemen hemen her toplumu yakından ilgilendirmiştir. Bu sebeple aile müessesinin sağlıklı ve düzenli bir

şekilde yürüebilmesi hususunda mevcut yönetimler, ellerindeki imkânlar doğrultusunda gerekeni yapmaya gayret göstermiştir. Toplumların sosyo-kültürel yapılarının daha düzgün bir şekilde işleyebilmesi, aile kurumu ile yakından ilgili olmuştur. Toplumların sosyal-ekonomik yapıları içerisinde refah seviyelerinin yükselmesi ve düşmesinde, muhtelif etmenlerin yanı sıra, aile müessesinin de etkili olduğu söylenebilir. Düzenli bir aile yaşantısına sahip toplumlarda refah seviyesinde yükselme olabileceği gibi, aile yaşantısında bozulmalar olan toplumlarda da çözümlerin olması kuvvetle muhtemeldir. Dolayısıyla aile kurumu işleyişine dikkat gösteren toplumlar daha müreffeh bir yaşantı sürmüşlerdir. Bundan ötürü toplumların tarihî geçmişleri hakkında bir sonuca ulaşabilmek için, aile kurumu üzerine yapılacak çalışmalar önemli katkılar sağlayacaktır.

Toplum yapısının temelini teşkil eden aile, Osmanlı Devleti'nde de hassasiyetle üzerinde durulan unsurlardan birisi olmuştur. Osmanlı ailesi hakkında yapılan çalışmalar göstermektedir ki, mevcut yönetim, ailenin düzenli bir şekilde varlığını devam ettirebilmesi için gereken tedbirleri almış ve bunları uygulamıştır. Osmanlı toplumunda ailenin statüsü, örfi ve şer'î hukuk kuralları içerisinde, daha ziyade İslâm hukuku – şer'î hukuk kaideleri doğrultusunda belirlenmiştir. Her ne kadar genelde bu görüş geçerli olsa da İ. Ortaylı'nın işaret ettiği üzere, zaman zaman İslâmî hükümlerle bağdaşmayan uygulamalar da görülmüştür.¹ Konunun daha iyi anlaşılması, fıkıh kitapları gibi dinî nitelikli kaynaklar yanında, hukuk kurallarının uygulama aşamasında tutulan şer'îye sicilleri, mühimme, ahkâm ve şikâyet defterleri gibi döneme ait kayıtların incelenmesi ile mümkün olduğundan, pek çok araştırmacı, bu kaynaklar üzerinde çalışmıştır.²

I. Osmanlı Devleti'nde Aile Hukuku

Günümüzde, Osmanlı ailesinin hukukî durumu hakkında ilginç bazı yakıştırmalar olduğundan, aile kurumu, bilhassa kadının statüsü değişik bir boyut kazanmaktadır. Şöyle ki görsel ve yazınsal yayınlar, Osmanlı toplumunda kadınların ikinci sınıf vatandaş muamelesi gördüklerini, gerek evlenmeleri ve gerekse boşanmaları sırasında hiçbir haklarının olmadığını ve erkeklerin istedikleri gibi hareket edebildiklerini sıkça ifade etmektedir. Ancak, Osmanlı ailesi hakkında yapılan ilmî çalışmalar, zikredilen bu görüşlerin pek de geçerli olmadığını açıkça göstermektedir.³

Osmanlı yönetimi, toplumda huzuru sağlayabilmek için ailenin kuruluşu gibi, sona erişini de, belirli hukukî düzenlemeler içerisinde gerçekleştirmiştir. Bilindiği üzere ailenin kuruluşu, evlilik veya nikâh denilen bir uygulama sonucunda meydana gelmektedir. İslâm dinî, özellikle

neslin devamının sağlanması ve toplum içerisinde gayrimeşru ilişkilerin büyük ölçüde engellenebilmesi için, evliliklerin olmasını teşvik etmiştir.⁴ Böylesi önemli işlevlere sahip bu uygulamanın, düzenli bir şekilde olması da hukuk kaideleri doğrultusunda yapılmıştır. Osmanlılarda evliliğin resmîyet kazanması, devlet görevlilerinin her iki tarafında evlenmek için ehliyeti olduğuna ikna olmasından, hem kadının hem de erkeğin rızasının alınmasından sonra mümkün olmuştur. Evlenme için ehliyeti olmayanlara ve tek taraflı bir rıza ile nikâh yapılmasına taraftar olanlara ise nikâh izni verilmemiştir.⁵

Aile hukukunun diğer unsuru boşanma hadisesi de toplumu yakından ilgilendirdiğinden, devletin hassasiyet gösterdiği konulardan birisi olmuştur. Eşler açısından mutsuzluk ve huzursuzluk kaynağı olan bir birlikteliğin sürdürülmesi toplum içerisinde huzursuzluğa neden olacağından, pek fazla taraftar olunmamasına karşın, boşanmaya izin verilmiştir.⁶ İslâmî hukuk kuralları çerçevesinde hareketle boşanmalarda özellikle kadın tarafının mağdur olmamasına özen gösterilmiştir.

Üzerinde durulması gereken bir husus da, yukarıda bahsedildiği üzere *Osmanlı Aile Hukuku*'nun, tarihi süreç içerisindeki gelişimidir. Şer'î hukuk prensiplerince şekillenen aile hukuku ancak, 1917 yılında, o zamanki ismiyle *Hukuk-ı Aile Kararnâmesi* ile müstakil bir mahiyet kazanmıştır.⁷ Bu tarihe kadar böyle bir kanunname veya kararname olmadığından, aile hukukun nasıl işlediği, genellikle mahkemelerde tutulan şer'îye sicillerinden istifade edilerek ortaya konulabilmektedir. Bölgesel farklılıklar olmasına rağmen, Osmanlı ailesinin yapısı ve hukuku hakkında bilgilere, şer'îye sicilleri sayesinde ulaşılabilmiştir. Bununla birlikte, devlet merkezinde *Divân-ı Hümayun*'da yazılan mühimme, ahkâm, şikâyet defterleri gibi kayıtlarda da aile hukuku ile ilgili bilgilere tesadüf olunmuştur. Padişah *Divân*'ında, genellikle idarî ve siyâsî ağırlıklı işler görülmesi yanında, gerektiğinde adlî işlerle ilgili hususlara da yer verilmiştir.⁸ İslâm hukukunda temyiz kavramı olmadığından, mahallinde çözüm bulunamadığı ya da taraflardan birinin hakkında verilen karardan memnun olmadığı durumlarda, ülkedeki en yetkin kurum olarak *Divân-ı Hümayun*'a başvurulmuştur. Bahsedildiği üzere *Divân* bu meseleler ile ilgili kararlar almış ve aldığı bu kararlar arasında aile hukukuna ait hükümler de yer almıştır. Nitekim XVII. yüzyıl başlarına ait *Divân* kayıtlarında, aile hukukunun nasıl tatbik edildiği hususunda bilgilere rastlanmıştır.⁹

II. XVII. Yüzyıl Başlarında Aile Hukukunun Tatbikine Ait Bir Örnek

Erzurum şehrinde meydana gelen evlilik ve akabinde boşanma hadisesi, Osmanlı Devleti'nde aile hukukunun tatbiki hususunda, gerek mahallî idarenin ve gerekse merkezî idarenin tutumunu yansıtmaya açıktır. İlgi çekici bir durumdur. Yüzyılın başlarında Erzurum'da kale muhafazasındaki gönüllülerin ağası olan Bulgar Ahmed, şehir sakinlerinden Müteferrika İlyas'ın kızı Raziye ile evlenmek istemişti. Ancak İlyas, Ahmed'in bu teklifine sıcak bakmamıştı. Çünkü Ahmed'in Erzurum'da birtakım uygunsuz davranışlar sergilemesi,¹⁰ İlyas tarafından hoşnutsuzlukla karşılanmıştı. Raziye'nin babasının bu tutumu üzerine, şehirde ileri gelen eşraf ve ayan araya girmiş ve Ahmed'in Raziye ile evlenmesi hususunda İlyas'ın müsaade etmesini rica etmişlerdi.¹¹ Erzurum'da hatırı sayılır kişilerin araya girmesi, Ahmed ile Raziye'nin evlenmesine imkân tanımıştı. Ancak Raziye, nikâh esnasında ileri süreceği şartı kadı ve şahitler huzurunda Ahmed'in kabul etmesi koşulu ile evleneceğini beyan etmişti. Raziye'nin şartı; "*Ahmed cariyelerin ve ümm-i veledlerin evine getirmemek onlar dahi evine gelmemek*" ti.¹² Açıkça görüleceği üzere, Ahmed evlendikten sonra evindeki cariyelerinden hiçbirini evine almayacağını nikâh esnasında taahhüt etmişti. Bununla birlikte şartına aykırı bir fiilde bulunacak olursa, karısının *talâk-ı selâse*¹³ hakkının olduğunu ve nikâhının düşeceğini de şahitlerin huzurunda kabul etmişti.¹⁴ Ahmed'in taahhüdü bununla sınırlı kalmamış, şartına aykırı davranışta bulunacak olursa nikâhının düşeceğini, şeyhülislâm ve müftünün verdiği fetvâlarda da açık açık kabul etmişti.

Ahmed, Raziye ile evlendikten sonra, nikâh sırasında verdiği söze sadık kalmamış, eski cariyelerini evine getirmişti. Bu durumu kabullenemeyen Raziye, şeyhülislâm ve müftüden nikâh esnasındaki şartına aykırı davranması hâlinde Ahmed'in nikâhından düşeceğine dair aldığı fetvâyla birlikte, Erzurum kadısına müracaat etmişti. Kadı Mevlâna Hayreddin, fetvâ ve şahitlerin ifadeleri doğrultusunda, Raziye'nin nikâhının düştüğüne hükmetmişti.¹⁵ Kocasından boşanmış olan Raziye'nin müstahak olduğu iki yüz bin akçe mehriyle¹⁶, on sekiz bin akçelik çeyiz bedelinin Ahmed'ten tahsil edilmesini de uygun görmüştü. Raziye tarafında bu boyutta gelişmeler olurken Ahmed, mahkemenin verdiği karara karşı pek de duyarlı davranmamıştı. Meselenin Erzurum'da çözümlenmesi mümkün olmadığından İlyas ve Erzurum Kadısı, sorunu *Divân-ı Hümayun*'a aksettirmişlerdi. 19 - 20 Ocak 1615 tarihlerindeki *Divân-ı Hümayun* oturumlarında Ahmed ile Raziye'nin boşanma meselesi görüşülmüştü. Öncelikli olarak Erzurum kadısının konu ile ilgili gönderdiği mektup

değerlendirilmiş ve kadının verdiği kararların uygun olduğuna hükmedilmişti. Daha sonra Müteferrika İlyas'ın arz-ı hâlî görüşülmüştü. Yapılan müzakerelerin sonucunda, Erzurum beylerbeyi ve kadısına, Raziye'nin Ahmed'in nikâhından düştüğü, hakkı olan mehir ile çeyiz bedellerinin alınarak teslim olunması ve kadının hiçbir surette rencide edilmemesi emri gönderilmiştir. Ayrıca padişahın kararına karşı olanlar olur ise bunların tespit edilerek isimlerinin bildirilmeleri talimatı verilmiştir.¹⁷

İslâm hukukunda, boşanma hakkı kocaya verilmişti. Ancak kadın, önemli bir nedenden dolayı mahkeme kararıyla (tefrik)¹⁸ ve kocasıyla karşılıklı anlaşma neticesinde birtakım haklarından feragat etmek suretiyle (muhâlaa)¹⁹ evliliğini sonlandırabilme hakkına sahip olabilmisti. Kocanın tek taraflı olarak yaptığı boşamalarla, tarafların karşılıklı rızaları neticesindeki boşanmalarda, devletin herhangi bir müdahalesi söz konusu olmamıştır. Kocanın tek taraflı olarak karısından boşanmasında, üzerine düşen mükellefiyetleri yerine getirdiği takdirde kadının herhangi bir müdahalesi olmamıştı. Buna karşın, kadının belirli şartlar altında kocasından ayrılmasında kadı kararı gerekmişti.²⁰ Devletin, bu şekilde bir tavır sergilemesinin zarurî koşullardan ötürü kocalarından boşanan kadınların mağdur edilmesini önleyebilmekten kaynaklandığı söylenebilir.

1615 yılı başlarında verilen karar gereğince, Raziye'nin nikâh esnasında kocasına ileri sürdüğü şarta kocası uymadığından dolayı evliliğinin sona erdiği ve hakkı olan para ve malların verilmesi gerektiği, Erzurum beylerbeyi ve kadısına açıkça bildirilmişti. Ancak, bu emrin uygulanmadığı, *Divân-ı Hümayun*'un 20 Nisan 1615 tarihli kaydından anlaşılmaktadır. Raziye, kocasının davranışından dolayı istemediği bir birlikteliği bitirmek için Erzurum kadısına müracaat etmişti. Halkın adli sorunları ile ilgilenen en yetkili makam konumundaki kadı, Raziye'nin başvurusunu değerlendirmiş ve bununla ilgili gereken muameleleri yapmıştı. Ancak mesele karar aşamasında halledilse de uygulama safhasında bunun mümkün olmadığı anlaşılmaktadır.

Yaklaşık üç ay önceki başvurular neticesinde Raziye'nin mehri ve çeyizi Ahmed'den alınarak kadına verilmesi hususunda katı bir emir verilmişti. Ancak verilen bu hükme Ahmed'in itirazı olmuş, Raziye'nin kendisi ile evli olduğunu iddia etmiş ve talep edilen mehir ve eşyaları vermemişti.²¹ Bunun üzerine Raziye, meselenin Erzurum'da çözümleneceğini anladığından padişah divânına arz-ı hâl sunmuştu. XVII. yüzyıl başlarında ülke genelinde yaşanan buhranlar yüzünden bilhassa merkezden uzaktaki mahallî idareciler, halkın sorunları karşısında fazla etkili olamamışlardı. Halk, zor günler geçiren ülkede buldukları koşulları

kendileri için fırsat sayan birtakım askerî görevlilerle olan meselelerini *Divân-ı Hümayun*'a taşımış ve adaletnâmelerin yayımlanmasını sağlamışlardı.²² XVII. yüzyıldaki koşullar ve Ahmed'in konumu göz önüne alındığında, Raziye ile Ahmed'in davasının neden merkeze intikal ettiği şaşırtıcı bir durum olmasa gerektir.

Divân-ı Hümayun, 20 Nisan 1615'deki müzakerelerinde Raziye'nin müracaatını görüşmüş, daha önce verilmiş olan *kadı* kararını, şeyhülislâm ve müftü fetvâları ile Erzurum kalesi gönüllü ağalarının mektuplarını değerlendirmişti. Önceden olduğu gibi, yine Raziye lehinde karar verilmişti. Buna göre, Raziye'nin müstehak olduğu mehri ve eşyalarının Ahmed'den tahsil edilerek teslim edilmesi, Erzurum'daki ilgili görevlilere bildirilmişti. Dikkat çeken bir husus ise daha önceki kayıtlarda Ahmed için gönüllü ağası tabiri kullanılırken, 20 Nisan'daki görüşmelerde tutulan kayıtlarda ondan sabık gönüllü ağası olarak bahsedilmesi, bu tarihlerde görevinden alındığı kanaati uyandırmaktadır. Padişah, bu davadan dolayı Raziye'nin hiçbir şekilde mağdur edilmeyerek gerekli olan bütün işlerin eksiksiz ve kusursuz olarak tamamlanmasını, Erzurum *beylerbeyi* ve *kadısına* açıkça iletmişti.²³ Nisan ayında verilen bu hükmün, nasıl tatbik edildiği hususunda herhangi bir bilgi bulunamamıştır. XVII. yüzyıl başlarına ait kayıtlarda, Raziye ile Ahmed'in boşanması hakkında başka bir kayda rastlanmaması, meselenin çözümlenmiş olabileceğini düşündürmektedir.

XVII. yüzyıla ait kayıtlar üzerinde yapılan incelemelerde, Ahmed'in Raziye'den dolayı değil de farklı bir nedenden dolayı, *Divân-ı Hümayun*'a şikâyet edildiği anlaşılmaktadır. Erzurum şehir halkından olan Müteferrika Mustafa, Ahmed'in evine habersiz girerek eşyalarını aldığı iddiasıyla, *Divân-ı Hümayun*'a başvurmuştu. *Divânda* yapılan müzakerelerde, yapılan bu müracaatın yeterli delillere dayanmadığı tespit edilerek Ahmed lehinde karar çıkmış ve rencide edilmemesi ilgili makamlara tebliğ edilmişti.²⁴ Bu noktada ilgi çeken husus ise, Raziye ile Müteferrika Mustafa'nın Ahmed hakkındaki şikâyetlerinin aynı zamana yani 20 Nisan 1615'e (21 Rebiyülevvel 1024) tesadüf etmesidir.

Sonuç ve Değerlendirme

XVII. yüzyıl başlarında Erzurum'da cereyan eden Raziye'nin şartlı boşanma davası ile ilgili verilen kararın hukukî mahiyeti üzerinde durulduğunda, kadının kocasından ayrılmak için şarta bağlı boşanmasıyla ilgili *Kur'an-ı Kerim*'de bir hüküm bulunmadığı gibi, Hz. Peygambere atfedilen herhangi bir hadisin de olmadığı görülmektedir. Bu sebeple, İslâm hukukunda kadının şarta bağlı boşanması, tamamen içtihat mahsulü

olmuştur. Hanefî ve Malikî mezheplerinin konuya yaklaşımları, evliliğin şarta bağlı olması ve şartın yerine gelmesi durumunda boşanmanın geçerli olacağı yolundadır.²⁵ Osmanlılar, hukukî davalarda genellikle Hanefî mezhebi üzerine karar verdiklerinden, Raziye'nin yaptığı müracaatta Hanefî mezhebinin içtihadı benimsenmiştir. Aile hukukunun bu yasal ilkesinin bilincinde olan Raziye, nikâh esnasında kocasından şarta bağlı boşanma hakkını almış ve şeyhülislâm ile müftünün fetvâlarıyla da durumunu daha da emniyetli bir hâle getirmişti. Evlendikten sonra kocasının boşanma için ileri sürülen şartı yerine getirmesiyle, derhal ilgili makamlara müracaat eden kadın, kocasından resmen ayrılmıştır. Boşanma hakkı hususunda, M. Akif Aydın, *İslâm - Osmanlı Aile Hukuku* eserinde, şer'îyye sicillerinde zikredilen davalarda, nikâh esnasında kadının boşanma hakkını aldığına dair örneklerle rastlanmadığından, sadece Osmanlı padişahlarının kızlarının böyle bir hakka sahip olduklarından bahsetmektedir.²⁶ Alanında kaynak eser olarak sık sık müracaat olunan bu eserde şartlı boşanma örneklerinin olmadığından söz edilmesi, bu uygulamanın olmadığı anlamına gelmemiştir. Nitekim XVII. yüzyılın başlarına ait Kayseri *şer'îyye sicilleri* üzerinde çalışan Jennings, yaptığı incelemeler sonucunda on bir tane boşanma davasının nikâh esnasında ileri sürülen şartlardan ötürü olduğunu belirtmektedir.²⁷ Açıkça görüleceği üzere Erzurum'da meydana gelen şartlı boşanma vak'ası, aile hukuku içerisinde istisnâî bir vak'a olarak değerlendirmek doğru olmayacaktır. Ancak, meselenin *Divân-ı Hümayun* kayıtlarına yansımaları, konuya farklı bir anlam kazandırdığı için özellikle üzerinde durulmuştur. Zaman içerisinde merkezî idarenin kayıtları üzerinde yapılacak çalışmalarla, aile hukukuyla ilgili benzer sonuçların elde edilebileceği, göz ardı edilmemesi gereken bir husustur.

İslâm toplumlarında dinî nedenlerden ötürü kadınlar için geçerli olan mahremiyet anlayışı, onların yasalar ve kanunlar önünde ikinci sınıf bir vatandaş oldukları anlamına gelmemiştir. Aksine mevcut idareler, mahremiyet anlayışı içerisinde, daimî surette kadınlara destek olmuş ve haklarının verilmesi konusunda kocalarına sık sık tembihlerde bulunmuştur. Bu hususta oldukça hassas davranan Osmanlı idaresi, herhangi bir sebepten ötürü mahkemeye müracaat eden kadınları her zaman için ciddiye almış ve sorunlarının ortadan kaldırılmasına her zaman için gayret göstermiştir. XVII. yüzyılda bir Anadolu şehrinde vuku bulan evlilik ve akabinde gerçekleşen boşanma hadisesi, Osmanlı toplumunda kadının ne derece hakka sahip olduğunu açıkça göstermektedir.

Zaman zaman asılsız isnatlara hedef olan Osmanlılar, kadın haklarının korunmasına hukukî mahiyette ehemmiyet vermişlerdi. Mevcut yönetim,

bazı koşullar nedeniyle kadınların, istemedikleri bir birlikteliği yürütmemeleri için gerektiğinde bizzat müdahalede bulunmuş, kadınların kocalarından ayrılmalarına olanak tanımıştır. Aynı çağlarda batı dünyasında böyle bir uygulamanın olmaması, kadınların istese de istemese de evliliklerini yürütmek zorunda olmaları göz önüne alındığında, Osmanlı idaresinin oldukça medenî bir tutum izledikleri söylenebilir.

Notlar

- 1 İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul 2000, s.62-63
- 2 Ronald C. Jennings, "Women in Early Seventeenth Century Ottoman Judicial Records - The Sharia Court of Anatolian Kayseri", *Journal of Economic and Social History of the Orient*, vol. 18, (1975), s.53-114; Haim Gerber, "Social and Economic Position of Women in an Ottoman City, Bursa 1600-1700", *International Journal of Middle East Studies*, vol. 12, (1980), s.231-244; Gabriel Baer, "Women and Wakf, an analysis of the İstanbul Tahrir of 1546", *Asian and African Studies* vol. XVII, s.9-27; Ömer Demirel, "1700-1730 Tarihlerinde Ankara'da Ailenin Niceliksel Yapısı", *Belleten c. LIV, sayı. 211*, Ankara 1990, s.945-961; Mehmet Akif Aydın, "Osmanlı Hukukunda Nikah Akitleri", *Osmanlı Araştırmaları III*, İstanbul 1982, s.1-12; İlber Ortaylı, "Anadolu'da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler", *Osmanlı Araştırmaları I*, İstanbul 1980, s.33-40; Abdulkadir Yuvalı, "Kayseri'de XVII. Yüzyıl Sonlarında Kadın'ın Sosyal Statüsü", *I. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (11-12 Nisan 1996)*, Kayseri 1997, s.367-374; Ahmed Kankal, "17 ve 18. Yüzyıllarda Kuzey-Batı Anadolu'da Sosyal Hayat (Şer'iyye Sicillerine Göre)", *Tarih İncelemeleri Dergisi* sayı. XV, İzmir 2000, s.31-69; Abdullah Saydam, "Beşikte Nikah, Oyun Çağında Dügün", *Tarih ve Toplum*, cilt.35, sayı. 206, İstanbul 2001, s.95-102; Abdurrahman Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*, Bursa 1998; Hasan Yüksel, "Vakfiyelere Göre Osmanlı Toplumunda Aile", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, c. II, Ankara 1992, s. 489-495; İbrahim Güler, "Sinop'ta Medenî Durum", *Tarih ve Düşünce*, sayı. 27, İstanbul 2001, s.22-28
- 3 Halil Cin, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, Ankara 1976; Mehmet Akif Aydın, *İslâm - Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul 1985; Ziya Kazıcı, *İslâm Kültür ve Medeniyeti*, İstanbul 1996; Dilaver Cebeci, *Tanzimat ve Türk Ailesi*, İstanbul 1993; Mehmet Akif Aydın, "Osmanlılarda Aile Hukukunun Tarihi Tekamülü", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, c. II, Ankara 1992, s.434-455; İlber Ortaylı, "Osmanlı Aile Hukukunda Gelenek, Şeriat ve Örf", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, c. II, Ankara 1992, s.456-467; Said Öztürk, "Osmanlı Toplumunda Çok Eşliliğin Yeri", *Osmanlı V*, Ankara 1999, s.407-411; İsmail Doğan, "Osmanlı Ailesinin Sosyolojik Evreleri: Kuruluş, Klasik ve Yenileşme Dönemleri", *Osmanlı V*, Ankara 1999, s.371-406; Abdurrahman Kurt, "Osmanlı'da Kadının Sosyo-Ekonomik Konumu", *Osmanlı V*, Ankara 1999, s.434-449; Gül Akyılmaz, "Osmanlı Aile Hukukunda Kadın", *Türkler X*, Ankara 2002, s.365-374
- 4 Mehmet Akif Aydın, "Aile", *DİA*, II, s.199
- 5 Saim Savaş, "Fetva ve Şer'iyye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, c. II, Ankara 1992, s.514; Muhiddin Tuş, "Osmanlı'da Kadın ve Aile", *Tarih ve Medeniyet Dergisi* sayı. 26, İstanbul 1996, s.15;

- Doğan, "Osmanlı Ailesinin Sosyolojik Evreleri", s.388; Akyılmaz, "Osmanlı Aile Hukukunda Kadın", s.365
- 6 Aydın, *İslâm - Osmanlı Aile Hukuku*, s.36
- 7 Kararname için bkz. Aydın, *İslâm - Osmanlı Aile Hukuku*, s. 245-281
- 8 Ahmed Mumcu, "Divân-ı Hümayun", *DİA*, IX, s. 431
- 9 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.) Mühimme Defteri (MM.) LXXVI, LXXVIII, LXXIX, LXXX, LXXXI, LXXXII LXXXIV; BOA. Kamil Kepeci Ahkâm (KKA.) LXX, LXXI; BOA. Bâb-ı Asâfi Mühimme (A.DVN.MHM.) CMXXXVII, CMXXXVIII, CMXXXIX, CMXXXX; BOA. Bâb-ı Asâfi Şikâyet (A.DVN.ŞKT.) CMLXXX
- 10 MM. LXXX, s.364,429; "... mezbûr Ahmed zevce-yi sâbıkası Safiye nâm hatunu ve kendü hizmetkarlarını ve nice 'adamları bi-gayr-i hakk katl eyledikten mâ'adâ silahları olan Tanburî Hüseyin nâm şîpahinin dahi hâtûnı Zahidenin evin almak isteyüb hizmetkarların gönderüb gece içinde boğdurub ve mukaddemâ Haleb ve Maraş eyâletlerin tahrire beled ve ta'zib 'inâd eyleyen eşkiya ile gezüb", MM. LXXX, s.364
- 11 "... fesâd ve ta'addiden hâli olmadığım ma'lûm olmağla mezkûr kızın mezbûr Ahmede virilmekte asârî'l-şekk iken üzerine 'ayân ve eşrâfdan nice kimesneyi havâle itmekle", MM. LXXX, s.429
- 12 MM. LXXX, s.364
- 13 Talâk-ı selâse: Kocanın karısını üç defa *enti talikun* (boşsun) ibaresi kullanarak boşamasıdır. Erkek, bu talâkı verdikten sonra karısı ile kesin olarak ayrılmıştır. Daha sonra boşanmış eşlerin tekrar evlenebilmeleri hemen mümkün olmamaktadır. Çünkü kadının başka bir erkekle evlenip boşanması gerekmektedir. Hulle denilen bu uygulamadan sonra, kadın eski kocası ile evlenebilmektedir. Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâm iyye ve Istilahatı Fıkhiyye Kamusu*, c. II, İstanbul 1950, s.107-111, 204-210
- 14 MM. LXXX, s.364,429; KKA. LXXI, s.526
- 15 "... mezkûr Ahmed ... murur itdükden sonra şartına vefa itmeyüb zikr olunan cariyeleri ve 'üm-m-i veledleri evine gelüb ve getirüb mezbûr Ahmed şer'ile görüldükde şart ve yemin üzere mezbûr Raziye talâk-ı selâse ile mutalikesi olduğu bâis ve zâhir olmağla sicill ve hüccet olunub", MM. LXXX, s.364
- 16 Mehir: İslâm hukukunda erkeğin bizzat evlendiği kadına ödemekle yükümlü olduğu paraya mehir denilmekteydi. Şer'i hukukta mehir kadının hakkı olup koca da dahil olmak üzere kimsenin müdahalesi söz konusu olmaz, kadın bu parayı dilediği gibi kullanabilirdi. Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, II, s.115-116
- 17 MM. LXXX, s.364,429
- 18 Kadının tek taraflı irade beyanıyla boşanması gerçekleşmez, bu nedenden ötürü hakim karar şarttır. Hakimin kararıyla boşanma gerçekleştiği için buna tefrik denilmiştir. Tefrikin geçerli olması için kocanın hasta veya kusurlu olması, nafakayı temin edememesi, kaybolması, kadına karşı fena muamelede bulunması ve şiddetli geçimsizlik, *Li'an ve İla* gibi koşullardan birisinin olması gerekmektedir. Aydın, *İslâm - Osmanlı Aile Hukuku*, s. 43-48
- 19 Muhâlaa yoluyla ayrılma talebi kadından geldiği için çoğunlukla kadınlar mehirlerinden ve iddet nafakalarından feragat etmiş hatta bazı zamanlarda çocuklarının nafaka ve kisve bahalarını dahi istemeyerek, onların bakımlarını üstlendikleri olmuştur. Kankal, "17 ve 18. Yüzyıllarda Kuzey-Batı Anadolu'da Sosyal Hayat", s.59
- 20 Aydın, *İslâm - Osmanlı Aile Hukuku*, s. 43
- 21 "... hatûn-ı mezkûre şer' mucibince yemin itmekle boş düştüğü sicill ve hüccet olub şeyhülislâm tarafından dahi fetvâ-yı şerife virülüb ma'rifet olmağla nikâhın ve defter

mucibince alıkoymuşu esbâbını talep itmek için vekil idüb evvela gönderdiği vekil varub taleb itdikde mücerred esbâbın vermemeğe sözine sakit olub ben talâk virmedim menkûhmadır deyü ...", *KKA. LXXI*, s.526

²² Halil İnalçık, "Adaletnameler", *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, İstanbul 2000, s.78-79

²³ *KKA. LXXI*, s.526

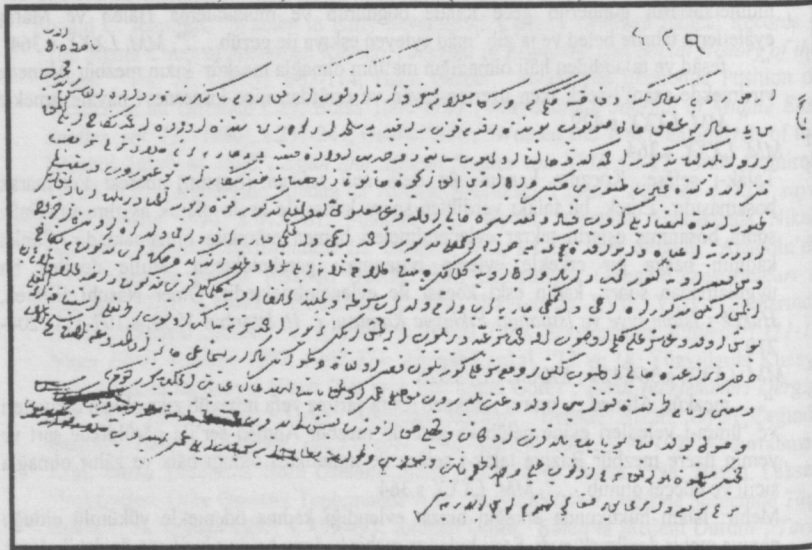
²⁴ "... mezbûr müteferrika Mustafayı ol-vechle mezbûr Bulgar Ahmede rencide ve remide itdürmeyüb men' ve def' eylesin", *KKA. LXXI*, s.526

²⁵ Cin, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, s.45,58

²⁶ Aydın, *İslâm - Osmanlı Aile Hukuku*, s 110-111

²⁷ Jennings, "Women in Early Seventeenth Century Ottoman Judicial Records", s.87-88

Ek 1: BOA. MM.LXXX, s.364 ; 18 Zilhicce 1023 (19 Ocak 1615) tarihli hüküm

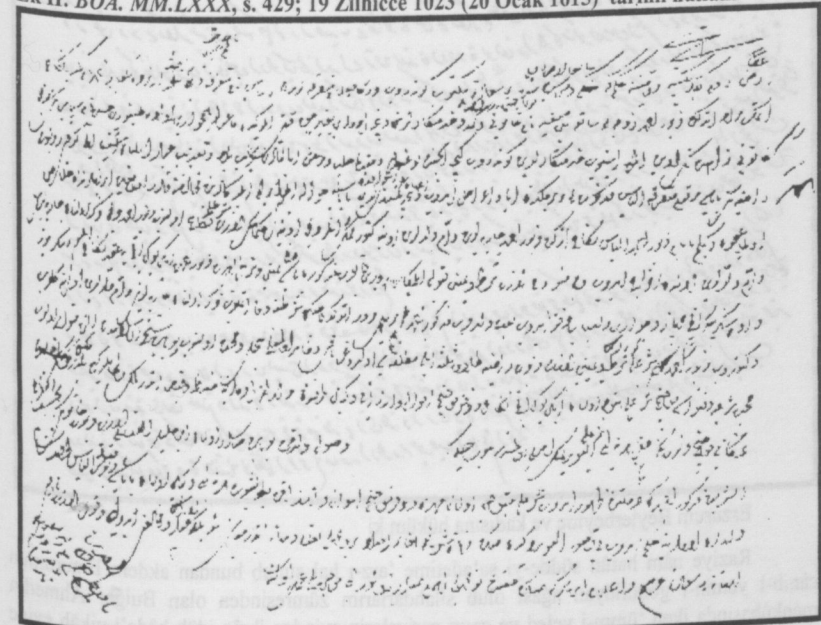

Erzurum Beylerbeyine ve kadısına hüküm ki

Sabıka Erzurum Kadısı Mevlânâ Hayreddin zîde kadrihü südde-yi sa'âdetime mektub gönderüb dergâh-ı mu'allam müteferrikalarından İlyas nâm müteferrika kızı Raziye'yi silahdarlardan Ahmed nâm kimesneye nikâh itmek murad itdiğinde mezbûr Ahmed zevce-yi sabıkası Safiye nâm hatünü ve kendü hizmetkarlarını ve nice 'adamları bi-gayri hakk kâtl eyledikden mâ'adâ silahdarı olan Tanburî Hüseyin nâm sipahinin dahi hatünü Zahidenin evin almak isteyüb hizmetkarların gönderüb gece içinde boğdurub ve mukaddemâ Haleb ve Maraş eyâletlerin tahrire beled ve ta'zib 'inâd eyleyen eşkıya ile gezüb ve mezbûr Raziyenin babası merkûm müteferrika İlyas mezkûreyi virmekten aya ve a'raz idüb 'ayân ve eşrâfdan nice kimesneleri babasına havâle eyleyüb yerliğ eylediklerinde muhâlefete kâdir olmamağın ibrazlarından halas olmamağın vekilim babam mezbûr İlyas nikâh itdikde mezbûr Ahmed cariyelerin ve 'ümm-i veledlerin evine getirmemek anlar dahi evine gelmemek üzere şartlı nikâh olunub mezbûr Ahmed dahi zikr olunan cariyelerini ve 'ümm-i veledlerini evinden ihraç idüb vech-i meşrûh üzere şart ve yemin kabul eylemekle ... kalub mezkûr babası dahi yemin ve şart üzere mezbûr Ahmed iki yük akçeye 'akd-i nikâh eyleyüb ve sekiz yüz ve on sekiz bin akçe cihâz ve cevazi ve esbâbı defter idüb bâde varub mezkûr Ahmed ... murur itdükden

sonra şartına vefa itmeyüb zikr olunan cariyeleri ve 'ümm-i veledleri evine gelüb ve getirüb mezbûr Ahmed şer'ile görüldükde şart ve yemin üzere mezbûr Raziye talâk-ı selase ile mutalikesi olduğu bâis ve zâhir olmağla sicill ve hüccet olunub bu babda şeyhülislâmdan ellerinde fetvâsı olub hüccet-i şer'iyye ve fetvâsı mucibince şer'ile müteveccih olan iki yük akçe nikâh ve defter mucibince emvâl ve erzâkı vekil tarafından varan 'adamlarına zabt ve kabz itdirilmek rica eylediğın bildirilmeğın temessükâtı mucibince mezbûrenin hakkı her ne ise şer'ile alıverilmek emrim olmuştur buyurdum ki vusul buldikda bu babda sadır olan emr-i celilü'l-kâdrim üzere mezbûr hatünün bâisü'l-fermânü'l-şerif mezkûr Ahmedin zimmetinde zuhur idüb şer'ile müteveccih olan mehirin ve defter mucibince emvâl ve erzâkın bâde's-subüt her ne ise vekil olan babası mezbûr müteferrika İlyas tarafından varan 'adamlarına hükm idüb bi-kusur alıverdikten sonra fermân-ı şerifime mugayyer asla bir vechle ta'allül ve bahane itdürmeyesin şöyle ki inâd ve muhâlefet eyleyen vuku' üzere yazub asitâne-yi sa'âdetime 'arz ve ilâm eylesin ki sonra hakkında ne vechle emrim sadır olursa mucibince 'amel olına

Ek II: BOA. MM.LXXX, s. 429; 19 Zilhicce 1023 (20 Ocak 1615) tarihli hüküm

Erzurum Beylerbeyine ve kadısına hüküm ki

Dergâh-ı mu'allam müteferrikalarından olub Erzurum sâkinlerinden olan İlyas zîde mecdühü südde-yi sa'âdetime 'arz-ı hal sunub bundan akdem kızı Raziye'yi silahdarlar zümresinden olan Ahmed nikâh ile almak murad eyledükde mezkûr Ahmed kendü halinde olmayub sabıka zevcesi olan Safiye'yi ve cariyelerin hilâf-ı şer'i şerif kâtl etdikden gayri Tanburî Hüseyinin dahi evin almak için hatünü Zahideyi hizmetkarlarına boğdurub ve mukaddema zuhur eden eşkıya ile gezüb fesâd ve tâ'addiden hâli olmadığın ma'lum olmağla mezkûr kızın mezbûr Ahmede virilmekte asârü'l-şekk iken üzerine 'ayân ve eşrâfdan nice kimesneyi havâle itmekle mezkûr Ahmed eşçi(!) ve ekmlci(!) cariyelerin ve 'ümm-i veledlerin evinden ihraç ve minba'ad evine getürmemek ve anlar dahi evine gelmemek

babında talâk-ı selase şart ve yemin itdikden sonra kızı mezkûreye nikâh eylemiş iken mezkûrin eşçi(!) ve ekmelci(!) cariyeleri ve 'ümm-i veledleri şartına ve yeminine muhâlif evine gelmekle kızı mezkûr Raziye talâk-ı selase ile boş olduğu şer'ile hükm olunub eline hüccet-i şer'iyeye virülüb ayrılmış iken mezbûr Ahmed söz sakit olub bir târikle eşkiya ile bir olmakla dahl ve niza'dan hâli olmayub lakin bir def'a şer'ile görölüb fâsit olan dava iken tekrar istima' caiz olmadığına elinde şeyhülislâm ve müfti-yi en'am tarafından fetvâsı olduğun bildürüb mucibince 'amel olmak babında ... inayet itmekle buyurdum ki vusul buldıkdâ bu babda bildürüb onât vechle hakk üzere teftiş idüb hüccet ... idüb ... hüccetin meskûn-ı muvaffak şer' olunub ale'l-vechül'l-ta'am sabit ve ... davasına mutalaasına ... ile 'amel eyleyüb şer'-i şerife ve emr-i hümayunuma mugayyer iş itdirmeyesin

Ek III: BOA.KKA.LXXI, s.526; 18 Rebiyülevvel 1024 (21 Nisan 1615) tarihli hüküm

Erzurum Beylerbeyine ve kadısına hüküm ki

Raziye nâm hatûn sütte-yi sa'adetime 'arz-ı hal sunub bundan akdem Erzurumun cânib-i yemin-i gönüllüyan ağası olub silahdarlarım zümresinden olan Bulgar Ahmedin menkûhasında iken 'ümm-i veled ve gayri cariyelerin evinden ihraç idüb bâde'l-nikâh evine mezkûreler 'amden ve ... gelüb evine gelirler ise mezkûr hatûnı talâk-ı selase ile mutalike olmak üzere şart idüb bâde'l-zevc mezkûr cariyelerin evine getürmekle hatûn-ı mezkûre şer' mucibince yemin itmekle boş düştüğü sicill ve hüccet olub şeyhülislâm tarafından dahi fetvâ-yı şerife virülüb ma'rifet olmağla nikâhın ve defter mucibince alıkoyduğu esbabını talep itmek için vekil idüb evvela gönderdiği vekil varub taleb itdikde mücerred esbabın vermemek için sözine sakit olub ben talâk virmedim menkûhamdadır deyü sözi idüb virmedüğün bildirmeğün şer'ile görölüb icrâ-yı hakk olmak emrim olub ve ağaları tarafından mektub virilmiştir buyurdum ki vusul buldıkdâ bu babda sadır olan fermân-ı hümayunum mucibince 'amel idüb ... şer'ile görölüb dahl olmayub on beş yıl murur eylemeyen hususların hakk ve 'adl üzere teftiş idüb bâde's-subût şer'ile müteveccih olan hakkın hükm idüb bi-kusur alıverüb minba'ad şer'-i şerife ve feteva-yı şerife muhâlif ta'allül ve niza' itdirmeyesin şöyleki

şer'-i şerife ve ağaları mektubuna muhalif ta'allül idüb mezkûrenin şer'ile müteveccihen olan esbâbın ve nikâhın virmeyüb şer'-i şerife 'adet-i itaat ve emr-i hümayunuma muhâlif üzere olan sicill ve hüccet idüb 'arz eyledikde sonradan hakkında bir ... emr-i şerifim sadır olursa mucib ile amel olına